

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה מב: עוסקים בצרכי המת בקריאת שמע (1):

אונן

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מב: עוסקים בצרכי המת בקריאת שמע (1): אונן

***

רקע

בסוף פרק שני עסקה המשנה בדין חתן הפטור מקריאת שמע, ומשנתנו ממשיכה בדין האנשים הפטורים מקריאת שמע. המשנה והגמ' עוסקות בפטור קריאת שמע לאנשים העוסקים בצרכי המת: אונן החייב בקבורת המת, משמר המת, נושאי המיטה, מלווי המת, מספידים ומנחמי האבלים. שאלת היסוד בדין זה היא מהו יסוד הפטור של העוסקים בצרכי המת, האם הוא זהה לפטור של חתן, או שהוא שונה ממנו? הראשונים עוסקים בשאלה זו.

מקורות

- א. גמ' יז--יח. "מי שמתו מוטל לפניו... חוץ לד' אמות נמי פטור"
- ב. ירושלמי פ"ג ה"א [כב.], "א"ר בון כתיב למען תזכור... כמי שהוא נושא משאו"
- ג. רש"י ד"ה מי שמתו כו' פטור מלקרות ק"ש, ואינו מברך תוס' ד"ה פטור, ואינו תלמידי רבינו יונה י--יא. ד"ה פטור, ועל, כל זמן רא"ש סי' א, ג רשב"א ד"ה ואינו מברך ואינו מזמן ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ד ה"ג הל' אבל פ"ד ה"ו [הגהות מיימוניות אות ד] ה. שו"ע סי' עא סע' א-ב, ומשנה ברורה

ירושלמי ברכות פרק ג הלכה א

א"ר בון כתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימים שאת עוסק בהן בחיים ולא ימים שאת עוסק בהן במתים. תני אם רצה להחמיר על עצמו אין שומעין לו, למה מפני כבודו של מת או משום שאין לו מי שישא משואו [=מי שישתדל בצרכי המת], מה נפוק מביניהן היה לו מי שישא משואו, ואין תימר מפני כבודו של מת אסור ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משואו הרי יש לו מי שישא משואו. והתני פטור מנטילת לולב [וביום טוב אינו אמור להשתדל בצרכי המת] תיפתר בחול [המועד] והתני פטור מתקיעת שופר אית לך מימר בחול לא ביום טוב [=וכי תוקעים בשופר בחול]? א"ר חנינא מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין, כיי דתנינן תמן מחשיכין על התחום לפקח על עיסקי הכלה ועל עיסקי המת להביא לו ארון ותכריכין חלילים ומקוננות כמי שהוא נושא משאו.

רשב"א ד"ה ואינו מברך ואינו מזמן

ואינו מברך ואינו מזמן. פירוש אסור לברך ולזמן ואם רצה להחמיר על עצמו אינו רשאי, ותדע לך מדאמרין בסמוך: התם תוך ארבע אמות אסור חוץ לארבע אמות מותר הכא אפילו חוץ לארבע אמות נמי אסור, אלמא אם רצה להחמיר אסור לו לעשות כן, וגרסינן בירושלמי [פ"ג ה"א (כב.)] אם

רצה להחמיר על עצמו אין שומעין לו, ואיבעיא להו התם: טעמא מאי אי משום כבודו של מת או משום דאין לו מי שישא משואו, מה נפיק מביניהון היה לו מי שישא משואו, אין תימר משום כבודו של מת אסור ואין תימר משום שאין לו מי שישא משואו מותר, והא תני פטור מנטילת לולב, תפתר בחול, והא תני פטור מתקיעת שופר, אית לך מימר בחול אלא ביום טוב, אמר ר' חנינא מכיין שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין ומקוננות כי דתנינן תמן מחשיכים על התחום לפקח על עסקי הכלה ועל עסקי המת להביא לו ארון ותכריכין חלילין ומקוננות כמי שהוא נושא משואו. ומכל מקום נראה כמאן דאמר משום כבודו של מת, מדקתני בברייתא: ובשבת מסב ואוכל ואוכל בשר ושותה יין ומברך ומזמן, ואי משום שמחשיכין על התחום ליתסר כדרך שאמרו פטור מתקיעת שופר, ובהדיא קתני במסכת שמחות שאסור משום כבודו של מת. ומיהו באכילת בשר ושתיית יין נראה שאם יש לו מי שישא משואו שהוא מותר, שאינו אלא כדי שלא ימשך אחרי אכילתו ושתייתו ולא יתעסק בקבורת מתו, וכן העידו על רבינו תם ז"ל כשמתה אחותו והודיעוהו בעיר אחרת ואכל בשר ושתיית יין כי אמר מאחר שיש לה בעל שחייב בקבורתה אינו אסור בבשר ויין.

הסבר הסוגיה

מי שמתו מוטל לפניו - פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין. [משנה יז:]

המשנה, על פי הגרסה שלפנינו, אומרת שמי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפילה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה. תלמידי רבינו יונה [י: ד"ה פטור] מעידים שבספרים המדויקים אין גורסים "ומכל מצוות האמורות בתורה" במשנה ואין גורסים תוספת זו בברייתא שבגמ' [יח.]. תלמידי רבינו יונה מביאים דעה, שמי שמתו מוטל לפניו, פטור רק מקריאת שמע, תפילה ותפילין, שמצוות אלו צריכות כוונה יותר משאר המצוות. רבינו יונה חולק, ולדעתו אונן פטור מכל המצוות שבתורה. וכך סוברים גם רוב הראשונים [רמב"ם הל' אבל פ"ד ה"ו וראשונים נוספים].

מהרמב"ם משמע שהוא אינו גורס "ומכל מצוות האמורות בתורה" במשנה אבל גורס כך בברייתא, ויש להבדלי הגרסאות הללו משמעות הלכתית. בהלכות קריאת שמע הרמב"ם [פ"ד ה"ג] פוסק: "מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו פטור מקריאת שמע עד שיקברנו מפני שאין דעתו פנויה לקרות". בהלכות אבל [פ"ד ה"ו] פוסק הרמב"ם: "מי שמתו מוטל לפניו... אינו מברך, ואינו מזמן, ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו, ופטור מקריאת שמע ומן התפלה ומתפילין ומכל מצוות האמורות בתורה". למרות שפטור אונן ממצוות מובא בהלכות אבל, הרמב"ם חוזר ושונה את הפטור בהלכות קריאת שמע. מכך משמע שלדעתו אונן פטור מקריאת שמע משתי סיבות:

א. פטור כללי של אונן מכל המצוות.

ב. פטור ייחודי מקריאת שמע "מפני שאין דעתו פנויה לקרות"¹.

¹ בהלכות תפילה [פ"ו ה"י] פוסק הרמב"ם: "כל איש שפטור מקריאת שמע פטור מן התפלה", ובהלכות תפילין [פ"ד ה"א] הוא פוסק: "כל הפטור מקריאת שמע פטור מתפילין". לכן, הדין הייחודי המובא במשנה מתייחס בנוסף לקריאת שמע גם לתפילה וגם לתפילין.

משמעות הדבר, שלמרות שאונן רשאי לקיים את כל המצוות², בקריאת שמע יש דין ייחודי שהוא מותר בקריאה רק כ"שתהא דעתו פנויה עליו, אבל אם היה זה הפטור מלקרות מבזהל אינו רשאי לקרות עד שתתיישב דעתו עליו" [ה"ז].

הראשונים נחלקו בסיבת הפטור של אונן ממצוות:

רש"י [על המשנה] כותב: "פטור מלקרות קריאת שמע לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו, והוא דומיא דחתן דפטור משום טירדא דמצוה". רש"י מבאר שדין אונן מקביל לדין חתן, ושניהם פטורים כיוון שהם טרודים בטרדה של מצוה. לפי הסברו של רש"י, מותר לאונן לקיים מצוות, כשם שמותר לחתן הפטור מקריאת שמע להחמיר על עצמו ולקרוא [מרש"י ד"ה ואינו מברך, ואינו מזמן, משמע שאונן רשאי לברך].

תוס' [ד"ה ואינו], תלמידי רבינו יונה [י. ד"ה מי], רא"ש [סי' א] וראשונים נוספים סוברים שפטור אונן אינו דומה לפטור חתן, והוא אסור בקיום המצוות אפילו כשיכול לקיימן ללא פגיעה בחובתו כלפי המת, ואפילו בשעה שאינו עוסק בצרכי המת בפועל [כך מוכח מהברייתא (ט). האומרת: "הוא יושב ודומם"].

ניתן להסביר את ייחודיות דין אונן בשני כיוונים, לפי כיוון אחד דין אונן שונה במהותו מדין חתן, ולפי כיוון שני דין אונן אינו שונה במהותו מדין חתן אלא רק בגדריו:

א. הירושלמי [פ"ג ה"א (כב)], מובא בתוס' ד"ה פטור] לומד את פטור אונן ממצוות מדרשה ייחודית: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" - ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים". התורה היא תורת חיים, ולכן אינה דרה בכפיפה אחת עם העיסוק במתים.

ב. הפטור של אונן מכל מצוות האמורות בתורה הוא מהדין הכללי של עוסק במצוה. גדרו פטור אונן שונים משאר עוסקים במצוה, מפני אופייה הייחודי של מצות קבורת המת. אופי ייחודי זה עולה מדברי הירושלמי [שם] המחדש: "תני אם רצה להחמיר על עצמו [ולקיים את המצוות] אין שומעין לו. למה? מפני כבודו של מת [=שלא לעסוק בעניינים אחרים בזמן שמוטל לקבורו], או משום שאין לו מי שישא משאו [=אין מי שיטפל בצרכי המת]". לפי ההסבר "מפני כבודו של מת", אונן מוגדר כעוסק במצוה אף בשעה שאינו עוסק בפועל בצרכי המת, כיוון שהוא עוסק במצות כבוד המת, וכבוד המת מחייב שקרוביו לא יתעסקו בדברים אחרים. לפי ההסבר "שאיין לו מי שישא משאו", אונן מוגדר כעוסק במצוה אף בשעה שאינו עוסק בפועל בצרכי המת, מפני שעיסוק במצוות יכול לגרום להזנחת הטיפול בצרכי המת.

² כך משמע מההיתר של הרמב"ם [פ"ד ה"ז] להחמיר ולקרוא קריאת שמע. גם בהלכות אבל [פ"ד ה"ז] פוסק הרמב"ם שאונן "פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומתפילין ומכל מצות האמורות בתורה" - משמע שהוא רשאי לקיימן [גם הבית יוסף (סי' ע סע' ג ד"ה והרמב"ם. סי' עא סע' א ד"ה ומ"ש ואפילו אם רוצה להחמיר) מדייק כך מדברי הרמב"ם]. אך לגבי ברכות פוסק הרמב"ם [שם]: "אינו מברך ואינו מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו" - משמע שהוא אסור בהן. אולי ניתן להסביר שדין זה הוא דין ייחודי לברכות שאונן אינו ראוי לברך.

בירושלמי, שני ההסברים הללו - "ימים שאתה עוסק בחיים" ו"מפני כבודו של מת" - מובאים ביחד. משמע שהם משלימים זה את זה: הפטור ממצוות נלמד מ"ימים שאתה עוסק בחיים", והאיסור לקיים את המצוות הוא מפני כבודו של מת או מפני שאין לו מי שישא משאו [כך עולה מפסק השו"ע (סי' עא סע' א) שאונן ש"יש לו מי שישתדל בשבילו בצרכי קבורה ורצה להחמיר על עצמו ולקרות אין מוחין בידו"].

שני הסברים אלו אינם תלויים זה בזה, ניתן לאמץ את ההסבר הראשון ולדחות את השני, וניתן לאמץ את השני ולדחות את הראשון. אם מאמצים את ההסבר הראשון [ימים שאתה עוסק בחיים] בלבד, מגיעים למסקנה שאונן פטור ממצוות אפילו כשאין לו אחריות על הקבורה [כך משמע מפסק הרמב"ם (הל' אבל פ"ד ה"ו) הפטור אונן ממצוות בצורה גורפת, ואינו מגביל את הפטור אף במקרה שמסרו לכתפים, שמפורש לגביו בירושלמי (פ"ג ה"א כב:)] שחייב. אם מאמצים את ההסבר השני בלבד, מגיעים למסקנה שאין מקרה שאונן פטור ממצוות ורשאי לקיימן, ואונן שיש לו מי שישא משאו חייב במצוות [כך עולה מפסק הפרי חדש (סי' עא), שאונן הנמצא בעיר אחרת, ויש מי שמטפל בצרכי המת - חייב בכל המצוות].

על פי רוב ההסברים, פטור אונן ממצוות קשור לחיוב הקבורה, ולכן יש לדון בפטור אונן ממצוות כשלא ניתן לקבור את המת, כשאחד האוננים אינו יכול לקבור וכשחובת הקבורה מוטלת על אדם מסוים. המקור הראשוני לצמצום פטורו של אונן הוא בדברי הירושלמי [פ"ג ה"א כב:]: "נמסר לרבים [=מת שנמסר לרבים שיתעסקו בכל צרכיו], אוכל [האונן] בשר ושותה יין". כיוון שנמסר לרבים, חובת הקבורה אינה מוטלת על האונן, ולכן הוא חייב במצוות ומותר בבשר ויין [יש לשים לב שדין "נמסר לרבים" שונה מדין "יש מי שישא משאו". כשיש מי שישא משאו, אחריות הקבורה על האונן, וביצועה על האדם "הנושא משאו", כשנמסר לרבים אחריות הקבורה מוטלת על הרבים, ולכן האוננים חייבים במצוות].

נחלקו הראשונים בדין זה:

תוס' [ד"ה ואינו] אומרים, שאם המת נמצא בידי מושל שאינו מניח לקבורו, הקרובים חייבים במצוות, ומותרים בבשר ויין, שהרי המת אינו מוטל לפניהם לקבורו. הרא"ש [סי' ג] מוסיף, שגם אם הקרוב נמצא בבית האסורים הוא חייב במצוות, ומותר בבשר ויין, שהרי אין ביכולתו לקבור את המת. רבינו תם [בתוס' סוד"ה ואינו] הולך צעד נוסף, ולדעתו אונן שאין עליו חיוב לקבור את המת, כיוון שהחיוב מוטל על קרוב אחר, מותר בבשר ויין. רבינו תם נהג למעשה כדבריו וכשמתה אחותו שהיתה בעיר אחרת, אכל בשר ושתה יין, שהרי יש לה בעל המחויב לדאוג לקבורתה.

הרא"ה [ד"ה ומזמנין עליו] מסכים לדינם של התוס' וחולק על התוספת של הרא"ש. לדעתו יש חילוק בין מת התפוס בידי המושל - שהמת אינו בר קבורה, לבין אונן התפוס ביד מושל - שהמת בר קבורה והאונן אינו יכול לקבור. כשהמת בר קבורה, כל האבלים חייבים בכבודו, ולכן הם פטורים מכל המצוות [הרא"ה מאמץ את הטעם "מפני כבודו של מת" ולא את הטעם "מפני שאין לו מי שישא משאו"]. הרא"ש חולק על שיטת רבינו תם מכול וכול: "ומילתא דתמיהא היא, דאם כן לא ינהוג האנינות אלא בבנים לא באביו ולא באחיו... אלא כל המתאבל הוי

כמו כן אונן". הרא"ש סובר שכל שבעת הקרובים מחויבים בקבורה ודינם כאוננים, חוץ מקרוב התפוס בבית האסורים, שאינו יכול לקבור, ולכן רק הוא חייב במצוות³.

ניתן להסתפק בדינו של רבינו תם, אם חידושו שקרובים שאינם עסוקים בפועל בקבורה מותרים בבשר ויין, נאמר רק ביחס לאשה שיש לה בעל המחויב לעסוק בקבורתה, או שהוא נאמר רק לגבי קרובים בעיר אחרת, או שהוא נאמר רק בצירוף של שני התנאים הללו יחד. הראשונים והפוסקים נחלקו בדין זה. תוס' [סוד"ה ואינו] מסתפקים אם רבינו תם אמר את דינו אפילו במקרה שהאחים נמצאים באותה עיר שאחותם נפטרה בה. הב"ח [סי' עא סע' א ד"ה ומ"ש און] מפרש שאין חילוק בין אחות נשואה לשאר קרובים, ורבינו תם מתיר לכל הקרובים בעיר אחרת לאכול בשר ולשתות יין.

הרשב"א [ד"ה ואינו מברך ואינו מזמן] מחדש, שאיסור אכילת בשר ושתיית יין אינו זהה לפטור אונן ממצוות. לדעתו כשיש לאבל מי שישא משאו מותר הוא בבשר ויין, אך עדיין פטור ממצוות. מבאר הרשב"א שפטור אונן ממצוות הוא מפני כבוד המת, ולכן אף כשיש מי שישא משאו כל קרוביו פטורים ממצוות. האיסור של אונן בבשר ויין הוא כדי שלא יימשך אחר סעודתו, ולכן אם יש מי שישא משאו מותר הוא בבשר ויין. הרשב"א מבין שר"ת סובר כמותו. כשמתה אחותו, שתה בשר ויין, אבל היה פטור ממצוות.

תלמידי רבינו יונה [יא. ד"ה כל] מחדשים, שאם המת נלקח לעיר רחוקה, כגון מהלך שני ימים, הקרובים מותרים בבשר ויין, למרות שהם הולכים עם המת למקום קבורתו. כיוון שהמת אינו עומד להיקבר עד שיגיעו לעיר, קרוביו אינם פטורים ממצוות.

סיכום

אונן פטור מכל המצוות ואסור באכילת בשר ובשתיית יין. רוב הראשונים סוברים שאסור לאונן לקיים מצוות, רש"י סובר שמותר לאונן לקיים מצוות, והרמב"ם סובר שמותר לו לקיים את כל המצוות, חוץ מקריאת שמע, תפילה ותפילין, המותרות לו רק כשדעתו מיושבת עליו⁴.

פטור אונן הוא או מדין עוסק במצוה או מגזרת הכתוב שאין חיוב מצוות ב"ימים שעוסקים במתים".

אונן פטור ממצוות רק כשמוטל עליו לקבור את מתו, לכן מפורש בכרייתא שבשבת הוא חייב במצוות, וכן מפורש בירושלמי לגבי מי שמסר את מתו לכתפים והסיר מעצמו את האחריות לצרכי המת. הראשונים אומרים שאף כשהמת חבוש אצל המושל, האונן חייב

³ הט"ז [סי' עא סק"א] מפרש שרבינו תם והרא"ש נחלקו בשני הטעמים של הירושלמי [כבודו של מת] ואין לו מי שישא משאו. הסבר זה אינו הכרחי, ניתן להבין ששניהם מאמצים את הטעם "מפני כבודו של מת", וכבודו של מת מחייב את החייבים בקבורה, והם נחלקו מיהו החייב בקבורה. ניתן גם להבין ששניהם מאמצים את הטעם "מפני שאין לו מי שישא משאו", ולדעת הרא"ש דין זה נאמר רק כשהאונן ממנה אדם הטורח במקומו בענייני המת [מג"א שם סק"ב].

⁴ עיין הערה 1.

בכל המצוות, ותלמידי רבינו יונה אומרים שחייב במצוות אף כשהולך עם מתו בדרך מהלך שני ימים, כיוון שבזמן זה המת אינו עומד להיקבר.

נחלקו הראשונים בדינו של אונן שאינו עסוק בקבורת המת. הרא"ה סובר שהוא פטור ממצוות אף כשאינו יכול לקבור. הרא"ש סובר שאם אינו יכול לקבור פטור, ואם יכול לקבור חייב אף כשיש אחרים המתעסקים בקבורה, ורבינו תם סובר שפטור במקרים מסוימים כשיש אחרים העוסקים בקבורה. הרמב"ם משמיט את כל הדינים הללו, ומשמע שלדעתו אונן פטור ממצוות בכל המצבים, ורק במקרה שהוא התייאש מלקבור פוקע ממנו דין אונן וחל עליו דין אבל [הל' אבל פ"א הל' ג-ה].

הלכה

השו"ע [סי' עא סע' א] פוסק שאונן פטור מכל המצוות ואינו רשאי להחמיר ולקיימן. הוא פוסק שאם יש לו מי שישתדל בשבילו בצרכי המת, ורצה להחמיר ולקרוא קריאת שמע אין מוחים בידו. המשנה ברורה [סק"ז] מביא את פסק הרמ"א [יר"ד סי' שמא] שאסור לו להחמיר על עצמו.

המשנה ברורה [סק"ד] מרחיב בפרטי דין אונן, ונסכם בקצרה את עיקרי דבריו:

- א. אונן אינו מברך על אכילתו, וכשאוכל פת נוטל ידיו ללא ברכה.
- ב. אם האנינות נמשכת עד לאחר ארבע שעות - יברך ברכות התורה, שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה, פסוקי דזמרא, ברכות קריאת שמע ותפילה.
- ג. אם נמשכה האנינות עד אחר חצות, פטור מתפילה. אם האנינות היתה מלפני עלות השחר, אינו חייב להתפלל תפילת תשלומין, שהרי היה מופקע מחיוב תפילה, אך אם האנינות לא היתה מתחילת היום, חל עליו חיוב תפילה, ומשלים תפילתו בתפילת מנחה. המשנה ברורה מוסיף "ואפשר דבזה חייב גם כן לברך ברכת השחר".